

Tomasz Gajownik

Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

PIERWSZE LATA KARIERY STEFANA ANTONIEGO MAYERA JAKO OFICERA POLSKIEGO WYWIADU. PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII*

W polskiej historiografii ostatnich dwudziestu lat zauważalny jest stały postęp w odniesieniu do publikacji naukowych poświęconych dziejom polskich służb specjalnych okresu międzywojennego XX w.¹ Analiza udostępnianych na coraz większą skalę materiałów archiwalnych umożliwiła zaprezentowanie szeregu ustaleń związanych z organizacją, funkcjonowaniem centralnych i terenowych organów wywiadu i kontrwywiadu wojskowego oraz ich cywilnych odpowiedników. Liczne artykuły i monografie poświęcone tematyce przekrojowej tylko pobieżnie opisują, w zależności od poruszanej problematyki, bardziej szczegółowe zagadnienia, jakie pojawiają się w toku żmudnej pracy nad archiwaliami. Do takich zagadnień należy zaliczyć prezentację środowiska oficerów wywiadu i kontrwywiadu II RP. Pierwsze wzmianki (biogramy) odnajdujemy w pracach Andrzeja Peplńskiego². Próbę wypełnie-

* Chciałbym podziękować mgr. Konradowi Paduszkowi za cenne uwagi wzbogacające tekst i pomoc przy nadaniu ostatecznego kształtu maszynopisowi publikacji.

¹ W dorobku polskiej historiografii, w odniesieniu do dziejów służb specjalnych okresu międzywojennego, szczególną rolę odgrywają prace autorstwa Andrzeja Peplńskiego i Andrzeja Misiuka, które z perspektywy czasu należy uznać za kanon literatury naukowej dla osób, które chcą prowadzić badania z tego zakresu. W kwestii polsko-niemieckiej rywalizacji wywiadowczej godne odnotowania są publikacje takich autorów, jak Henryk Cwiąg, Leszek Gondek czy Władysław Kozaczuk. Problematyka organizacji i funkcjonowania wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza znalazła swoje odzwierciedlenie w pracach Marka Jabłonowskiego i Jerzego Prochwicza. Z młodszego pokolenia badaczy, należy zwrócić uwagę na publikacje takich autorów, jak Piotr Kołakowski, Robert Majzner, Konrad Paduszek, Wojciech Skóra, Paweł Skubisz, Adam Szymonowicz, Wojciech Śleszyński.

² A. Peplński, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004; idem, *Kontrwywiad II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002; idem, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.

nia tej luki podjął również Konrad Paduszek, którego ostatnie publikacje prezentują postacie związane z prowadzonymi przez wywiad polski działaniami na kierunku wschodnim³. Kwestia ta stała się jednym z postulatów autora niniejszego tekstu, jako nieodzowny element badań nad polsko-litewską rywalizacją wywiadowczą w okresie międzywojennym XX w.⁴

Większość oficerów, którzy mieli za sobą „dwójkarską” działalność, została skierowana do służby zasadniczej lub znalazła miejsce w szeregach dyplomacji państwa polskiego. Niewielka grupa pozostała zaś w strukturach Oddziału II Sztabu Generalnego (SG) Wojska Polskiego. Stefan Antoni Mayer, który ze służbą wywiadowczą zetknął się już na początku lat dwudziestych, od momentu powołania do pracy w organach Oddziału II SG do 1928 r. organizował i kierował pracami terenowych placówek wywiadu i kontrwywiadu. Na tym polu osiągnął znaczące wyniki, czego dowodem było powierzenie mu dwukrotnie stanowiska kierownika największej terenowej placówki Oddziału II – Ekspozytury nr 1 w Wilnie. W okresie sprawowania tej funkcji (1923-1924 i 1926-1928) zapoznał się z warunkami pracy wywiadowczej na trzech różnych pod względem operacyjnym obszarach: Prus Wschodnich, Republiki Litewskiej i Związku Sowieckiego. W 1928 r. przeszedł do pracy w Centrali, gdzie przez okres dwóch lat kierował Wydziałem IIb (Kontrwywiadem), a następnie w latach 1930-1939 piastował stanowisko szefa Wydziału II (Wywiadowczego)⁵.

Urodzony 25 września 1895 r. w Rawie Ruskiej Stefan Mayer ukończył gimnazjum w Stryju, tam też uzyskał maturę w 1913 r.⁶ W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Prawnym lwowskiego uniwersytetu, ale nauki nie ukończył ze względu na wybuch I wojny światowej. W sierpniu 1914 r. zgłosił się jako ochotnik do służby w Legionach Polskich. Otrzymał przydział do 3. pułku II Brygady. Przeszedł szlak bojowy aż do momentu przedarcia się resztek oddziałów legionowych pod Rarańczą, by następnie służyć w II Korpusie. Służba ta trwała aż do bitwy pod Kaniowem⁷, gdzie został wzięty do niewoli. Zbiegł z transportu niemieckiego i udał się do Kijowa, a stamtąd w miejsce formowania jednostek I Korpusu w czerwcu 1918 r. Natrafił jed-

³ K. Paduszek, *Meandry kariery Wiktora Tomira Drymmera w wywiadzie II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 4, s. 47–64; idem, „Dwójkarska” przeszłość Stanisława Zaćwilichowskiego, „Niepodległość i Pamięć” 2007, nr 25, s. 67–87.

⁴ T. Gajownik, *Rywalizacja wywiadowcza Polski i Litwy w latach 1921–1939. Problematyka badawcza* [w druku].

⁵ A. Peptoński, *Kontrwywiad...*, s. 26.

⁶ Centralne Archiwum Wojskowe, Akta Personalne Stefana Antoniego Mayera, sygn. 1769/89/3362 (dalej: CAW, AP); A. Peptoński, *Kontrwywiad...*

⁷ W połowie lutego 1918 r. II Brygada Legionów przedarła się przez linię frontu austriacko-rosyjskiego w okolicach Rarańczy i połączyła z jednostkami II Korpusu. W maju pododdziały tej formacji zostały otoczone, w toku walk, przez wojska niemieckie po Kaniowem i zmuszone do kapitulacji, szerzej zob. S. Czerep, *II Brygada Legionów Polskich jako uczestnik walk z trzema zaborcami w latach 1914–1918*, [w:] *Polska myśl wojskowa na przestrzeni dziejów. IX Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości*, pod red. W. B. Łacha i in., Olsztyn 2008, s. 359.

nak na moment kapitulacji⁸. Powrócił więc do Kijowa, by stamtąd wyruszyć w drogę do Moskwy z pocztą do przedstawicieli organizujących się tam polskich władz cywilno-wojskowych. Dotarłszy na miejsce, otrzymał rozkaz udania się do północnej Rosji. Trafił do Murmańska, gdzie brał czynny udział w tworzeniu polskich formacji wojskowych. Początkowo był dowódcą działonu w baterii oficerskiej, a następnie adiutantem Oddziału Murmańskiego. W grudniu 1919 r. powrócił do Polski w szeregach tej jednostki. Za udział w walkach otrzymał Krzyż *Virtuti Militari* V klasy oraz francuskie odznaczenie *Croix de Guerre*.

Znajomość nie tylko języka rosyjskiego, ale też niemieckiego predestynowała Mayera do służby ofensywnej (jak określano ówczesnie wywiad). Jego doświadczenie zostało wykorzystane w toku procesu rewindykacji Pomorza – od lutego 1920 r. był szefem sekcji ofensywnej dowództwa Frontu Pomorskiego, a w marcu tegoż roku otrzymał stanowisko referenta w referacie organizacyjnym Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego w Grudziądzu⁹.

Niekorzystna sytuacja na froncie polsko-bolszewickim sprawiła, iż na ten odcinek działań militarnych kierowano nie tylko gros jednostek liniowych, ale także personel wywiadowczy, którego zadaniem było wzmocnienie już funkcjonującej służby ofensywnej i defensywnej. Porucznik S. Mayer z dniem 9 lipca 1920 r. otrzymał przydział do referatu wywiadu ofensywnego Grupy Operacyjnej Jazdy, gdzie służył do momentu rozpoczęcia kontrofensywy wojsk polskich w połowie sierpnia 1920 r.¹⁰ Od 17 sierpnia do 2 września otrzymał pierwsze w pełni samodzielne stanowisko szefa Oddziału II dowództwa Grupy Operacyjnej „Dolna Wisła”¹¹.

Jego wysiłki w celu podniesienia efektywności pracy wywiadowczej zostały docenione przez przełożonych. Z dniem 12 września 1920 r. otrzymał

⁸ 21 maja 1918 r. dowódca I Korpusu gen. Józef Dowbór-Muśnicki podpisał dokument mający charakter ultimatum (tzw. druga umowa) z dowództwem wojsk niemieckich, której konsekwencją było rozformowanie i rozbrojenie tej formacji. Zob. R. Jurkowski, *Rola I Korpusu Polskiego gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego w kształtowaniu się sytuacji politycznej w guberni mińskiej i mohylewskiej na przełomie 1917/1918 roku*, [w:] *Polska myśl wojskowa...*, s. 334.

⁹ A. Peptoński, *Kontrwywiad...* W marcu 1920 r. doszło do zmian formalno-organizacyjnych jednostek liniowych Frontu Pomorskiego, który został przekształcony w 1. Armię. Struktury wywiadowcze zostały przekazane do utworzonej 23 marca Ekspozytury w Grudziądzu, szerzej zob. W. Skóra, *Organizacja i działalność wywiadu Frontu Pomorskiego w latach 1919–1920*, [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, pod red. P. Kołakowskiego i A. Peptońskiego, Toruń 2006, s. 65–90; idem, *Działalność ekspozytury polskiego wywiadu w Grudziądzu w latach 1920–1921*, „Zapiski Historyczne” 2003, z. 4, s. 89–108.

¹⁰ CAW, AP, sygn. 1769/89/3362. Kawaleryjska Grupa Operacyjna, składająca z 1. i 2. Dywizji Jazdy, została sformowana 2 lipca 1920 r. i działała w ramach Frontu Ukraińskiego, L. Wyszczelski, *Wojsko Polskie w latach 1918–1921*, Warszawa 2006, s. 85.

¹¹ Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego 13 sierpnia 1920 r. utworzyło Grupę Operacyjną pod dowództwem gen. Mikołaja I. Osikowskiego podporządkowaną 5. Armii. Jej zadaniem była obrona linii Wisły, która do tej pory znajdowała się częściowo w gestii Ministerstwa Spraw Wojskowych. L. Wyszczelski, op. cit., s. 377.

przydział do dowództwa 4. Armii w charakterze zastępcy szefa Oddziału II i jednocześnie szefa sekcji ofensywnej. Od 11 stycznia 1921 r. przeniesiono go do dowództwa 2. Armii na stanowisko zastępcy szefa Oddziału II¹².

Od pierwszych dni służby Stefana Mayera w wywiadzie przełożeni doceniali jego wysokie kwalifikacje zawodowe i predyspozycje osobowościowe. W 1921 r. w jednej z opinii podkreślano: „charakter ustalony, prawy i rzetelny, wybitna inteligencja, uwypuklająca się szczególnie w dziale służby informacji wywiadowczej; jako szef Oddziału II armii wzorowy, sam jest wzorem wytrwałości, pilności i punktualności; posiada wybitne zdolności organizacyjne w kierunku pracy samodzielnej i twórczej, jak też kierowniczej; fanatyk pracy i ideowiec”¹³.

Kapitan S. Mayer, od momentu przeniesienia do służby na odcinku wschodnim, kształtował struktury wywiadu przeciwbolszewickiego. Gdy został kierownikiem Ekspozytury nr 1 w Wilnie, pogłębiał także stan wiedzy na temat metod pracy operacyjnej wobec litewskiego sąsiada.

W związku z przeniesieniem do służby w Naczelnym Dowództwie Wojska Polskiego mjr. Kazimierza Stamirowskiego, Mayer objął stanowisko szefa Oddziału II 2. Armii z dniem 17 stycznia 1921 r.¹⁴ Funkcję tę pełnił aż do momentu rozwiązania 2. Armii we wrześniu 1922 r. i utworzenia na jej bazie Inspektoratu Armii nr 1 z siedzibą w Wilnie. Na każdym kroku jego praca określana była jako wzorowa, godna pochwały i naśladowania. Warto przytoczyć w tym miejscu opinię, jaką wyraził generał dywizji Edward Śmigły-Rydz, dowódca 2. Armii, a następnie szef Inspektoratu nr 1, w pożegnalnym rozkazie nr 26 z 15 września 1922 r.: „Kapitan Mayer Stefan, szef O. II odchodzący na stanowisko szefa E. O. II nr 6, dawał zawsze pracę precyzyjną, opartą na głębokim studium i powadze, na poczuciu odpowiedzialności, która musi cechować szefa O. II, jako przodownika zupełnie specjalnego działu pracy wojskowej. Miło mi jest bardzo, że mogę kapitanowi Mayerowi, dziękując Mu serdecznie za Jego działalność, oświadczyć, że zawsze z pełnym zaufaniem traktowałem wyniki Jego pracy. [...] Największą nagrodę dla nas wszystkich jest świadomość, żeśmy spełnili obowiązek dobrego żołnierza i dobrego obywatela Państwa Polskiego”¹⁵.

W toku reorganizacji Wojska Polskiego po podpisaniu traktatu pokojowego z Rosją bolszewicką w marcu 1921 r. i przejściem na etat pokojowy zmiany objęły również struktury organów wywiadowczych i kontrwywiadowczych. Na mocy rozkazu z 12 sierpnia 1921 r. ministra spraw wojskowych gen. Kazimierza Sosnkowskiego utworzono ekspozytury, które miały opierać się

¹² CAW, AP, sygn. 1769/89/3362, k. 84. Wyciąg z rozkazu dowództwa 2. Armii nr 3 z 29 stycznia 1921 r.

¹³ CAW, AP, sygn. 1769/89/3362.

¹⁴ Ibidem, k. 74. Pismo O. II dowództwa 2. Armii do O. V dowództwa 2. Armii, poczta polowa, 29 stycznia 1921 r.

¹⁵ Centralna Biblioteka Wojskowa, Rozkazy dowództwa 2. Armii, rozkaz nr 26 z 15 września 1922 r.

na personelu rozwiązywanych drugich oddziałów wielkich jednostek Wojska Polskiego¹⁶. Jedną z nich, Ekspozytura nr 6, została utworzona w Brześciu nad Bugiem. Powstała najpóźniej ze wszystkich wschodnich placówek terenowych, bo dopiero 16 września 1922 r.¹⁷ z Oddziału II dowództwa 2. Armii. Ponadto jej siedziba początkowo znajdowała się w Lidzie, a do Brześcia personel przybył dopiero 11 października 1922 r.¹⁸ Kapitan Mayer otrzymał stanowisko szefa tamtejszej placówki¹⁹. Jednocześnie został powołany do służby w Sztabie Generalnym z prawem do rocznego doszkolenia się w Wyższej Szkole Wojennej (WSW). Obowiązki zawodowe uniemożliwiły mu skorzystanie z tego prawa do 1924 r.

Wśród funkcjonujących na wschodzie kraju terenowych placówek Oddziału II, Ekspozytura nr 6 notowała najłabsze wyniki. Wśród przyczyn tego stanu rzeczy można wskazać niesprzyjające warunki topograficzne w postaci rozlicznych bagien oraz niski poziom intelektualny miejscowej ludności, spośród której próbowano werbować potencjalnych agentów i konfidentów²⁰.

1 lipca 1923 r. kpt. Mayer otrzymał przydział do Ekspozytury Oddziału II SG nr 1 w Wilnie na stanowisko jej kierownika. Funkcję tę pełnił przez ponad rok – do 2 listopada 1924 r. Wileńska Ekspozytura posiadała już unormowaną strukturę organizacyjną, referaty wywiadowcze (ofensywne) rosyjski i litewski, obok już istniejącego referatu kontrwywiadowczego. Okres kierowania tą placówką uzewnętrzniał nie tylko zdolności organizacyjne, ale i koncyliacyjne Mayera. Udało mu się w sposób korzystny dla całokształtu prac operacyjnych ułożyć współpracę z innymi ogniwami wojskowych służb specjalnych: kontrwywiadowczych (Samodzielnym Referatem Informacyjnym Dowództwa Okręgu Korpusu nr 3) i ofensywnych (Referatem Informacyjnym Inspektoratu Armii nr 1 w Wilnie). Dysponując doświadczoną kadrą oficerską, próbował prowadzić intensywne działania wywiadowcze na kierunku sowieckim i litewskim²¹. W połowie maja 1924 r. Ekspozytura dysponowała, łącznie z posterunkami informacyjnymi, siecią agentury po sowieckiej stronie

¹⁶ CAW, zespół Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) 1921-1939 (CAW, O. II SG), sygn. I.303.4.10. Instrukcja ogólna dla służby Oddziału II z 12 sierpnia 1921 r.

¹⁷ CAW, O. II SG, sygn. I.303.4.6917. Pismo Oddziału II Kwatery Głównej 2. Armii do Ekspozytury nr 5, l.dz. 462/II.Tjn/22 z 11 września 1922 r. Warto w tym miejscu odnotować, iż w polskiej historiografii przedstawia się fakt powołania do życia Ekspozytury nr 6 jednocześnie z innymi placówkami w sierpniu 1921 r. Nie wspomina się, że warunkiem utworzenia tej placówki było przeformowanie Oddziału II 2 Armii, co nastąpiło rok później.

¹⁸ CAW, O. II SG, sygn. I.303.4.7045. Pismo Oficera Kwaterunkowego do Magistratu w m. Brześć n. B, 11 października 1922 r.

¹⁹ CAW, AP, sygn. 1769/89/3362, k. 76. Pismo kierownika E. O. II nr 6 do kadr baonu zapasowego 6. pułku strzelców podhalańskich, Brześć n. B, 15 października 1922 r. Funkcję kierownika Ekspozytury nr 6 pełnił w okresie od 16 września 1922 do 30 czerwca 1923 r.

²⁰ Informacja od K. Paduszka.

²¹ W 1923 r. w skład personelu Ekspozytury wchodził oficerowie, których dorobek w pracy wywiadowczej już był znaczący. Kpt. Włodzimierz Sekunda czy ppor. Stanisław Zaćwili-chowski dysponowali dużym doświadczeniem operacyjnym i kontrwywiadowczym. Zob. CAW, O. II SG, I.303.4.5176. Pismo E. O. II nr 1 do O. II SG, Wilno 31 stycznia 1923 r.

granicy, ulokowaną w różnych strukturach, głównie sztabach wojskowych, np. w sztabie Zachodniego Okręgu Wojskowego, 27. Dywizji Piechoty czy 79. pułku piechoty w Smoleńsku²². Na kierunku litewskim kpt. Mayer osiągnął zarówno znaczne sukcesy, jak i poniósł jedną z dotkliwszych porażek. Obie te sytuacje dotyczyły jednej i tej samej osoby, eksoficera armii carskiej Włodzimierza Galina.

Działalność szpiegowska Galina zaowocowała z początkiem lat dwudziestych powołaniem go na kierownika placówki obejmującej całość spraw litewskich. Nadano jej kryptonim „Królewiec”. Sam Galin działał w Królewcu, Kłajpedzie i Kownie. Zwerbował do współpracy przede wszystkim ludzi związanych z litewską armią i policją, takich jak Wanienko – zdemobilizowany oficer saperów, Piontkiewicz – oficer 5. pułku piechoty, Klimowicz – rotmistrz 1. pułku huzarów, Polanin – zdemobilizowany oficer 2. pułku ułanów, Minajew – oficer 3. pułku piechoty, Mintys – członek kowieńskiego oddziału Związku Strzeleckiego (szaulisów) czy Nering – kierownik placówki litewskiej policji politycznej w Kłajpedzie²³. Szczególne osiągnięcia odnotowano na terenie Kłajpedy, o czym świadczyło pozyskanie jako konfidenta nie tylko kierownika tamtejszej placówki policji, ale także urzędników niższego szczebla. Wysoka efektywność podjętych na tym obszarze prac operacyjnych umożliwiła utworzenie dodatkowej placówki o kryptonimie „Zosia”, na czele której stał niejaki Bräutigam, urzędnik litewskiej policji politycznej, zaś konfidentem był Nowicki – pilot w porcie kłajpedzkim²⁴.

W 1924 r. próbowano dotrzeć do Chmary-Razumowicza, jednego z białoruskich dowódców partyzantki, która z terytorium państwa litewskiego próbowała prowadzić działania dywersyjno-sabotażowe na obszarze II Rzeczypospolitej. Zadanie skontaktowania się z nim kpt. Mayer powierzył Galinowi. Rosnący stopniowo zakres obowiązków polskiego agenta doprowadził do jego zdemaskowania. Według niepotwierdzonych przez stronę polską informacji za tym wydarzeniem stał niejaki Aleksander Wasilkowski. Nie są znane okoliczności, w jakich doszło do wpadki Galina i jego ludzi. Przypisywano ją misternie skonstruowanej prowokacji²⁵. Aresztowanie głównego rezydenta polskiego wywiadu w sierpniu 1924 r. pociągnęło za sobą paraliż całej sieci

²² A. Peplowski, *Wywiad polski...*, s. 63.

²³ CAW, O II SG, I.303.4.5251. Referat sprawozdawczy E. O. II nr 1 „Wywiad na Litwę. Agenci i konfidenti”. Działalność za rok 1924.

²⁴ CAW, O. II SG, I.303.4.2691. Raport sytuacyjny Komendy Policji Państwowej Okręgu Białostockiego za okres 17–29 października 1924.

²⁵ CAW, O. II SG, I.303.4.7792. Materiał placówki „Roman” o organizacji ofensywnego wywiadu litewskiego i policji politycznej z 1925 r. Posiadała ona kontakty z przedstawicielami angielskiego wywiadu operującymi na terenie Wolnego Miasta Gdańska. Według nich „Kierownikiem punktu policji politycznej w Kłajpedzie jest Kazlauskas, który prowadzi bardzo ożywioną działalność [...]. Z najbardziej czynnych agentów Kazlauskasa należy wymienić: Wasilkowskiego, b. rosyjskiego oficera, jego prowokacji przypisywana jest dekonspiracja polskiego wywiadowcy Galina i towarzyszy. Wasilkowski posiada szerokie znajomości w Kłajpedzie i oddaje Litwinom duże usługi”.

wywiadowczej²⁶. Polscy agenci zostali osadzeni w ciężkim więzieniu w Kownie. Włodzimierza Galina skazano na karę śmierci. Wyrok wykonano pod koniec 1924 r.²⁷

Stefan Mayer rozpoczął działania zmierzające do odbudowy polskich struktur wywiadowczych, lecz nie dane mu było skończyć tego dzieła, gdyż z dniem 3 listopada 1924 r. został skierowany do Wyższej Szkoły Wojennej na roczny kurs doszkalający, który ukończył w 1925 r. z dyplomem oficera SG. W następstwie tych wydarzeń 16 października 1925 r. otrzymał przydział do Oddziału I (Organizacyjnego) Dowództwa Okręgu Korpusu nr 2 w Łodzi. W ciągu kilku miesięcy służby awansował ze stanowiska referenta na szefa referatu mobilizacyjnego. W połowie 1926 r. oddelegowano go do Oddziału II SG na stanowisko referenta, by wkrótce, 10 lipca tegoż roku, powierzyć mu ponownie stanowisko szefa Ekspozytury nr 1 w Wilnie.

Wydarzenia, w jakie obfitował rok 1926, odnosiły się nie tylko do zmian na polskiej scenie politycznej. Znalazły swoje odbicie również w organizacji i działaniu organów wywiadu i kontrwywiadu wojskowego. Zlikwidowano Ekspozyturę nr 6 w Brześciu nad Bugiem, a część jej personelu wzmocniło Ekspozyturę w Wilnie²⁸. Stefan Mayer dokonał oceny działań podległej mu struktury na odcinku działań ofensywnych, jak i współpracy z innymi organami wojskowymi, przede wszystkim służby wywiadowczej Korpusu Ochrony Pogranicza. W raporcie skierowanym do centrali Oddziału II zwrócił uwagę na wątpliwą jakość organizację przerzutu agentów i konfidentów na kierunku sowieckim²⁹. Zauważył widoczny brak współpracy i wymiany informacji między poszczególnymi komórkami organizacyjnymi Ekspozytury i wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Podobnie rzecz się miała na kierunku litewskim. Szef Ekspozytury proponował zorganizowanie podstawowego szkolenia dla oficerów liniowych oraz zwiększenie zasięgu zaczepnego dla oficerów wywiadowczych poszczególnych jednostek KOP³⁰.

Ważnym zadaniem stało się uporządkowanie spraw związanych z prowadzeniem działalności wywiadowczej na obszarze Republiki Litewskiej. Od momentu odejścia S. Mayera z funkcji szefa Ekspozytury w 1923 r. placówka ta obniżyła efektywność rozpoznania na tym kierunku, a rok 1925 okazał się szczególnie niefortunny ze względu na ucieczkę do Kowna por. Ryszarda

²⁶ A. Peplowski, *Kontrwywiad...*, s. 173.

²⁷ CAW, O. II SG, I.303.4.2542. Protokół z przesłuchania Jana Kowalewskiego, członka Polskiej Organizacji Wojskowej, aresztowanego przez Litwinów w 1920 i skazanego na 5 lat więzienia, Wilno, 21 sierpnia 1925 r.

²⁸ Jednym z powodów wzmocnienia placówki wileńskiej częścią personelu z Ekspozytury nr 6 był fakt niskiej efektywności w działaniach ofensywnych prowadzonych w pierwszych miesiącach 1926 r. Do tego stopnia centrala Oddziału II była niezadowolona z pracy Ekspozytury nr 1, że w kwietniu odwołano kierownika referatu litewskiego por. Teofila Stankiewicza. CAW, O. II SG, I.303.4.401. Pismo szefa Wydziału III O. II SG do Oddziału V (Personalnego) Sztabu Generalnego, Warszawa 29 kwietnia 1926 r.

²⁹ A. Peplowski, *Wywiad polski...*, s. 66.

³⁰ Ibidem.

Grzybowskiemu, kierownika referatu kontrwywiadowczego Ekspozytury. Rezultatem tego był paraliż znacznej części polskiej siatki szpiegowskiej³¹. Należało zatem wypracować nowy zakres funkcjonowania wywiadu przeciwlitewskiego. Plan Mayera przewidywał, iż Ekspozytura wileńska skoncentruje się na rozpracowywaniu głównych instytucji wojskowych i cywilnych Litwy w Kownie oraz organizacji struktur litewskich organów bezpieczeństwa między dolnym Niemnem a Niewiażą i Kłajpedą. Rejony przygraniczne Litwy z garnizonami: Mariampol, Wyłkowyszki, Olita-Wiłkomierz miał „przepracować” wywiad 6. brygady KOP, natomiast placówki zewnętrzne dublować wywiad Ekspozytury na centralne instytucje oraz północno-wschodnią i północno-zachodnią część państwa litewskiego. Terytorium Łotwy jako teren pracy przeciwlitewskiej pozostawiono w gestii operacyjnej placówki wywiadowczej „Nord”. Zarówno Ekspozytura wileńska, jak i 6. brygada KOP wywiad prowadziły wyłącznie poprzez pogranicze polsko-litewskie, zwane zieloną granicą, z ewentualnym wykorzystaniem terenu Prus Wschodnich³². W związku z tym zaplanowano oddanie do dyspozycji KOP placówek pracujących na pograniczu litewskim. Ekspozytura zmierzała do rozbudowy sieci w samym Kownie. Przewidywano, iż rozpoznaniem litewskich organów bezpieczeństwa zajmie się również intensywnie rozbudowywana sieć wywiadowcza w Prusach Wschodnich.

Ważnym momentem w pracy organizacyjnej kierownika Ekspozytury wileńskiej był zamach stanu przeprowadzony 16–17 grudnia 1926 r. w Kownie. Wydarzenie to w pełni obnażyło słabości wywiadu przeciwlitewskiego³³. W ocenie działalności kpt. Mayer zwrócił uwagę na kilka czynników, które nie sprawdziły się w dotychczasowym schemacie funkcjonowania wywiadu³⁴. W omawianym okresie funkcjonowała np. tylko jedna placówka alarmowa. Główną bolączką była jednak kwestia łączności z agenturą ulokowaną w państwie litewskim. W kontekście zwiększenia liczebności sił wojskowych i policyjnych w pasie przygranicznym bezpieczny przerzut agentów stał się praktycznie niemożliwy.

Szereg spostrzeżeń i postulatów Stefana Mayera znalazło swoje odzwierciedlenie w realizacji późniejszych zamierzeń polskiego wywiadu wojskowego w Związku Sowieckim i Republice Litewskiej. Za przykład może posłużyć rozwijana od początku istnienia obu struktur współpraca Ekspozytury wileńskiej i placówki wywiadowczej „Nord” uplasowanej w Rydze. W marcu 1928 r. doszło do spotkania kierownictwa Ekspozytury wileńskiej i placówki „Nord”.

³¹ T. Gajownik, *Działalność polskiego wywiadu wojskowego na Litwie w latach 1921–1939*, mps, Biblioteka Uniwersytecka, Olsztyn 2007, s. 270–271; K. Paduszek, „Dwójkarska” przeszłość Stanisława Zaćwilichowskiego..., s. 81, 86.

³² CAW, O. II SG, I.303.4.5251. Raport organizacyjny wywiadu na Litwę E. O. II SG nr 1 za okres 1–30 września 1926 r.

³³ M. Leczyk, *Polityka II Rzeczypospolitej wobec ZSRR w latach 1925–1934*, Warszawa 1976, s. 129.

³⁴ Archiwum Akt Nowych, Sztab Główny 1918–1939, sygn. 616/56. Pismo szefa E. O. II SG nr 1 do Wyzd. Wyw. O. II SG, Wilno 22 stycznia 1927, k 184–192.

Ustalono program dalszej działalności obu struktur oraz dokonano podziału zadań między nimi³⁵. Prace te miały zmierzać w kierunku rozpoznania wpływu niemieckiej polityki na litewskie sfery rządowe oraz na litewską politykę zagraniczną. Dogłębnie zamierzano spenetrować udział niemieckiej kadry instruktorskiej w budowaniu zaplecza oficerskiego armii litewskiej oraz stan jej zaopatrzenia w sprzęt wojskowy pochodzący z Niemiec. Intensywniejszą penetracją agenturalną postanowiono objąć struktury litewskiego Ministerstwa Obrony Kraju, przede wszystkim jego oddziały zaopatrzenia i naukowo-szkoleniowy. Zwrócono uwagę na aktywną działalność kpt. Joachima Kleina z Abwehry. Natężenie pracy operacyjnej wymagało również uzupełniania materiałów dotyczących litewskich sił zbrojnych, ich stanu, dyslokacji oraz uzbrojenia. Kwestie funkcjonowania litewskiego wywiadu wojskowego oraz policji politycznej pozostawiono w gestii placówki „Nord”, przynajmniej na pewien okres czasu. Mayer w omawianym dokumencie położył szczególny nacisk na większą aktywność w werbowaniu agentów mających dostęp do litewskich kół rządowych. Miano poszukiwać kontaktów wśród personelu oddziałów mobilizacyjnego, operacyjnego i komunikacyjnego Sztabu Najwyższego armii litewskiej. Pełnej realizacji tych i innych przewidzianych przedsięwzięć mjr Stefan Mayer już nie doczekał na stanowisku szefa wileńskiej placówki. Z dniem 1 września 1928 r. został odwołany do centrali Oddziału II SG i objął stanowisko szefa Wydziału Kontrwywiadowczego³⁶. Wpływ na jego dalszą karierę miały bez wątpienia opinie wystawiane przez przełożonych. W jednej z nich, pochodzącej z 1927 r., uznano, iż całkowicie wywiązuje się z wymagań stawianym na kierownikowi Ekspozytury oraz że nadaje się na stanowisko wyższe – szefa wydziału w Oddziale II SG³⁷.

Stefan Mayer odcisnął bardzo wyraźny ślad w historii polskiego wywiadu wojskowego okresu międzywojennego. Pełnione kolejno funkcje świadczą zarówno o wysokich predyspozycjach tego oficera do pracy w wywiadzie, jak i o wysokim stopniu wiarygodności ocen wystawianych mu przez przełożonych³⁸.

³⁵ CAW, O. II SG, I.303.4.2036. Protokół ustalenia programu działalności na najbliższy okres czasu i podziału zadań w wywiadzie na Litwę pomiędzy Ekspozyturą nr 1 SG a placówką „Nord”, Ryga 9 marca 1928 r. Dokument ten powstał w wyniku inspekcji placówki „Nord”, jaką przeprowadził mjr SG Stefan Mayer.

³⁶ A. Peplowski, *Kontrwywiad...*, s. 26. Na stanowisku szefa Ekspozytury mjr Mayera zastąpił kpt. SG Stanisław Gano. CAW, O. II SG, I.303.4.5176. Lista składek oficerów, podoficerów i urzędników cywilnych Ekspozytury nr 1 O. II SG na rzecz Koła Opieki nad dzieckiem przy stacji przeciwigruźliczej w Wilnie, Wilno 20 listopada 1928 r.

³⁷ CAW, AP, sygn. 1769/89/3362.

³⁸ W ocenie za rok 1930 ówczesny szef O. II SG płk dypl. Tadeusz Pelczyński w następujący sposób scharakteryzował osobę mjr dypl. S. Mayera: „Charakter niezwykle prawy i mocny. Umysł bystry, krytyczny i całkowicie obiektywny. Zupełnie oddany służbie. Rozległe zainteresowania oraz wiedza i kultura. Pracowitość zupełnie wyjątkowa. Wysokie zdolności kierownicze. Duża wiedza i wyrobienie w zakresie służby informacyjnej. W zupełności przygotowany do kierowania tym działem służby w najszerszym zakresie. **Ogólna ocena: wybitny** [podkreślenie – T.G.]”. Pod tą oceną podpisał się szef Sztabu Głównego gen. dyw. Tadeusz Piskor, CAW, AP, sygn. 1769/89/3362, k. 52.

W kilku przypadkach podejmował decyzje, które z obecnej perspektywy wydają się kontrowersyjne (m.in. afera rotmistrza Jerzego Sosnowskiego) i czekają na wyjaśnienie. Bogate doświadczenie z pracy w Oddziale II SG zaprezentowało w momencie, gdy Polska znalazła się pod okupacją. Stefan Mayer udał się do Francji, a następnie do Wielkiej Brytanii. Mimo że był w opozycji do urzędującego Naczelnego Wodza, gen. Władysław Sikorski próbował wykorzystać potencjał byłego szefa Wydziału Wywiadowczego Oddziału II SG i mianował go kierownikiem polskiej szkoły wywiadu w Glasgow³⁹. Ten okres służby Stefana Mayera zasługuje jednak na odrębne opracowanie.

SUMMARY

In the period between the two world wars, special military services played the leading role in developing the information policies of a state. The above was due to a global conflict, i.e. World War I, as well as autocratic rule which was exercised in most European countries in the 1930s. The Second Republic of Poland was no exception. As a state which was forced to rely on military force to build its contemporary identity and set its territorial boundaries, a state torn by internal unrest and conflict, Poland was heavily reliant on its army and the military services in the first years of independence. The decision to make the military intelligence responsible for acquiring and processing information on the state's international standing monopolised the relevant operations in the hands of a single organisation, while ensuring that only the most skilled and talented individuals were recruited for service in its units.

Stefan Antoni Mayer, born in Rawa Ruska in 1895, was no ordinary man. A legion soldier, he travelled across Russia, from Ukraine to Arkhangelsk where he joined the Murmansk Troops. In 1919, Mayer arrived in Poland, and in 1920, he was recruited by the intelligence service, his life-long employer. Mayer scored extraordinary results which helped him quickly climb the ladder in military intelligence. In the course of ten years, he was promoted from the post of manager of the front command intelligence unit to head of the army's command intelligence unit, head of a field unit of the 2nd Division of the General Headquarters of the Polish Army, and, ultimately, top-notch managerial positions in the army's Warsaw-based headquarters.

³⁹ A. Peplowski, *Wywiad Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945*, Warszawa 1995, s. 261. Trzeba podkreślić, iż wpływ na decyzję Naczelnego Wodza miała postawa ówczesnego szefa Oddziału II sztabu NW płk. dypl. Leona Mitkiewicza, który w pozytywny sposób zarekomendował osobę płk. S. Mayera do służby w strukturach wywiadu rządu emigracyjnego. Decyzję tę można jednakowoż interpretować jako próbę odsunięcia płk. S. Mayera od bieżącej pracy operacyjnej i skierowanie na „boczny tor”, a tym samym uniemożliwienie wywierania wpływu na ówczesne kierownictwo O. II sztabu NW.